

ΤΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΟΣ

(Αράχωβα, 20.8.2017)

Ὁ λόγος μας σήμερα ἀπευθύνεται σέ ἀδελφούς πού ἐνδιαφέρονται, προσεύχονται καί κοπιάζουν γιά τήν πολύπλευρη καί πολύμοχθη Ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς πρέπει νά διευκρινίσουμε ὅτι οἱ ἔννοιες τῆς Ἐξωτερικῆς Ἱεραποστολῆς καί τῆς Ἐσωτερικῆς Ἱεραποστολῆς δέν διαχωρίζονται μέ ἀπόλυτη διαχωριστική γραμμή. Διακρίνονται βεβαίως κατὰ τὰ ἐξωτερικά τους χαρακτηριστικά, τούς στόχους καί τίς μεθόδους, ταυτίζονται ὅμως κατὰ τήν οὐσία τους, αὐτό πού εἶναι καί λέγεται «ἔργο ἀποστολικό». Ὑπό μία εὐρυτάτη ἔννοια ὅλοι μας, οἱ ἐν τῷ κόσμῳ χριστιανοί καί οἱ μοναχοί καί οἱ ἀσκηταί τῆς βαθυτάτης ἐρήμου, ἐπιτελοῦμε ἔργο ἀποστολικό. Διότι, ὅταν ἀληθινά ἀγαποῦμε, ἀληθινά ἀσκούμεθα, ἀληθινά μετανοοῦμε, ἀληθινά προσευχόμεσθε, τότε βαδίζουμε στήν ὁδὸ τῆς σωτηρίας καί δείχνουμε στοὺς ἄλλους, ἀκόμη καί χωρίς νά θέλουμε, τήν ὁδὸ τῆς σωτηρίας.

Τὴν ἐμπροσθοφυλακὴ ἀποτελοῦν οἱ ἱεραπόστολοι στήν Ἀφρική καί στήν Ἀσία, οἱ ποιμένες μας στίς ἐπισκοπές, τίς ἐνορίες καί τὰ μοναστήρια μας σέ κάθε γωνιά τοῦ πλανήτη, ἐκεῖ πού ἡ Ἐκκλησία δίνει τήν Ὁρθόδοξη μαρτυρία της. Στούς ἱεραποστόλους καί στοὺς ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας ἀνατέθηκε τὸ ἀποστολικὸ ἔργο. Ἐμεῖς ἀπὸ τὰ μετόπισθεν καλούμεθα νά τοὺς συμπαρισταθοῦμε μέ τήν φιλόθεη ζωὴ μας, μέ τήν προσευχή μας, μέ τὸ ἐνδιαφέρον μας καί μέ τὸν πόνο μας, μέ τήν ταπείνωσί μας, μέ τήν ὑπακοή μας, μέ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημά μας, καί μέ τήν σεμνὴ παρρησία μας ὅταν χρειάζεται.

Θά μιλήσουμε στήν συνέχεια γιά δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά τοῦ Ὁρθόδοξου ἱεραποστολικοῦ φρονήματος, διότι χωρίς αὐτά τὸ ἱεραποστολικὸ φρόνημα δέν εἶναι αὐθεντικό.

1. Ἡ ἡσυχαστικὴ ἐμπειρία καί ἄσκησις.

Θά ἐρωτήσῃ κανεὶς: τί νόημα ἔχει νά μιᾶμε γιά ἡσυχαστικὴ ἐμπειρία μέσα στὸν κόσμο, ὁ ὁποῖος εἶναι πεδίο δράσεως καί κοινωνικῆς προσφορᾶς; Τὸ φυσικὸ εἶναι οἱ μοναχοί νά ἀσκοῦνται ἡσυχαστικά. Οἱ χριστιανοί ὅμως στὸν κόσμο δέν μποροῦν νά ἀποφύγουν τήν διάσπασιν. Πολύ περισσότερο οἱ ποιμένες μας, καί κυρίως οἱ ἱεραπόστολοι πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ζοῦν σέ

συνεχῆ ἐξωστρέφεια. Ἄλλωστε δὲν ἦσαν ὅλοι οἱ ἅγιοι Πατέρες ἡσυχασταί. Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι ποῦ ἀνέπτυξαν ποιμαντική, κοινωνική ἢ ἱεραποστολική δρᾶσι.

Ὅμως τὸ θέμα δὲν ἔχει ἔτσι ἀκριβῶς. Ἡ διάκρισις τῶν ἀγίων Πατέρων μας σέ ἡσυχαστές καὶ σέ κοινωνικούς δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀγιοπνευματική ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν καὶ ὁ τρόπος βιοτῆς τους εἶναι διαφορετικός, τὸ περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς τους ἐμπειρίας εἶναι τὸ ἴδιο. Ἡ ἀποστολική ἐμπειρία «ὁ ἐωράκαμεν, ὁ ἀκηκόαμεν, ὁ ἔθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν» εἶναι ἡ ἐμπειρία ὅλων τῶν Ἀγίων. Ὅλος ὁ Χριστός, ὅλο τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, ἦταν τὸ περιεχόμενο τῆς ἐμπειρίας τους. «Ἐπόπται τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος» (πρβλ. Β' Πέτρ. 1, 16) ἦσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται, καὶ οἱ ἱεράρχαι, καὶ οἱ μάρτυρες, καὶ οἱ ὁμολογηταί, καὶ οἱ ἀσκηταί.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἅγιοι μαρτυροῦν ἀπὸ τὴν ἡσυχαστική τους ἐμπειρία γιὰ τὴν βαθειὰ μετάνοια, τὴν ἄσκησι, τὴν καθαρότητα καὶ τὸν ἀγιασμό, τὴν θέα τοῦ Φωτός, τὴν αἴσθησι τῆς Χάριτος, τὴν δύναμι τῆς Ἀναστάσεως, τὴν ἀνάστασι τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ἀγνωσία καὶ τὴν ἁμαρτία.

Ἡ οὐσία τῆς ἡσυχαστικῆς ζωῆς δὲν βρίσκεται στὴν ἐρημία τοῦ τόπου ἢ στὴν ἀπομόνωσι τῆς ἐγκλείστρας, ἀλλὰ στὴν κάθαρσι ἀπὸ τὰ πάθη καὶ στὴν μετοχή τῆς θεοποιοῦ Χάριτος.

Ἠσυχαστική ἐρημία καὶ ἡσυχαστική ἱεραποστολή δὲν εἶναι σέ ἀντιπαράθεσι. Ὁ Μέγας Ἀντώνιος τῆς αἰγυπτιακῆς ἐρήμου ἦταν ἡσυχαστής. Δὲν ἦταν ὅμως λιγότερο ἡσυχαστής ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. Ἠσυχαστής ἦταν ὁ ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης. Τὸ φανερώνουν τὰ λιγοστά γραπτά του. Δὲν ἦταν ὅμως λιγότερο ἡσυχαστής ὁ νεολαμπῆς ἅγιος Λουκάς τῆς Κριμαίας. Τὸ ἀποδεικνύουν οἱ ἀγιοπνευματικὲς σκέψεις καὶ πράξεις του. Ἡ «ἱερά ἡσυχία» δὲν εἶναι ἔλλειψις θορύβων ἀλλὰ μέθεξις Χάριτος. Ἡ ἔλλειψις θορύβων εἶναι ἓνα σημαντικό βοήθημα γιὰ τὴν ἱερά ἡσυχία ἀλλὰ ὄχι ἡ οὐσία της.

Οἱ Γέροντες τῆς ἐρήμου, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δὲν ἦταν λιγότερο κοινωνικοὶ ἢ ἱεραποστολικοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους διδασκάλους καὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ὀρφανοτρόφους ἀγίους τῶν συναξαρίων. Ὁ ἅγιος Παΐσιος ὁ Ἀγιορείτης εἶναι ἐξίσου ἱεραπόστολος μὲ τοὺς πρωτοπόρους ἱεραποστόλους τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, τόσο γιὰ τοὺς κόπους του ὅσο καὶ γιὰ τὸ πλῆθος τῶν δι' αὐτοῦ σωζομένων. Καὶ κάποιοι ἅγιοι ποῦ δὲν πῆγαν ποτέ σέ ἱεραποστολικὲς περιοδεῖς, ὀνομάσθησαν ἰσαπόστολοι.

Ἡ ἀληθινὴ κοινωνικότης δὲν εἶναι κοσμικὴ διάχυσις. Στὸ Γεροντικὸ διαβάζουμε διηγήσεις γιὰ Γέροντες μὲ ἐκπληκτικὴ κοινωνικὴ εὐαισθησία. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀληθινὴ ἱεραποστολή δὲν εἶναι ἓνας οὐμανιστικὸς ἀλτρουισμός. Ὁ

θαυμάσιος γερμανός γιατρός και ιεραπόστολος Άλμπερτ Σβάιτσερ δέν μπαίνει στην ίδια μοίρα μαζί μέ τόν άγιο Λουκά τής Κριμαίας. Τούς διαφοροποιεί ή θεοποιός δύναμις τής Όρθοδόξου πίστεως και ή μετοχή στην ζωή τής Όρθοδόξου Έκκλησίας.

Έάν δέν λάβουμε στά σοβαρά αυτήν τήν ήσυχαστική βάσι, ή Ίεραποστολή έκπίπτει σέ έναν κοινωνικό ή και θρησκευτικό άκτιβισμό, και ή Ποιμαντική μετατρέπεται σέ ψυχοθεραπευτική συμβουλευτική. Όσο και άν ο ιεραποστολικός άκτιβισμός δίνει κοινωνικούς καρπούς πού συγκινούν τά μετόπισθεν, όμως δέν συντελεί στό νά γεμίση ή άποθήκη τοῦ Ούρανίου Γεωργοῦ μέ «στάχυας άειζωίας».

Τά στοιχεία πού άπαρτίζουν και φανερώνουν τήν ήσυχαστική ζωή τών ιεραποστόλων μας και τών ένταῦθα ποιμένων μας εἶναι πολλά. Τά γνωρίζουν εκείνοι πού στάθηκαν κοντά τους και έ γνώρισαν έκ τοῦ σύνεγγυς τά χαρίσματα τους. Μνημονεύω τά πιό σημαντικά χαρακτηριστικά τής ήσυχαστικής τους καρδίας: Τήν άκράδαντη Όρθόδοξο Πίστι. Τήν φλογερή άγάπη τους στον Χριστό. Τήν ταπεινοφροσύνη τους. Τήν καθαρότητα τής ψυχής και τοῦ σώματος, τοῦ νοός και τής καρδίας, τών κινήτρων και τών στόχων. Τήν βαθειά μετάνοια και τό μακάριο πένθος. Τήν καρδιακή προσευχή και τήν διάκρισι. Τό έκκλησιαστικό φρόνημα. Τήν άπουσία έκκοσμικευμένης νοοτροπίας και διαγωγής. Τήν άνιδιοτελή άγάπη. Τήν άκενόδοξη θυσία. Τήν αίσθησι τής Χάριτος. Τήν έλπίδα τής μελλούσης ζωής και βασιλείας.

Τέτοιοι εἶναι οί ήρωϊκοί ιεραπόστολοι και οί άγιασμένοι ποιμένες τής Όρθοδόξου Έκκλησίας μας. «Αὔτη ή δόξα τής Έκκλησίας. Οὔτος ο πλοῦτος τής Βασιλείας»!

Άναφερθήκαμε στην ήσυχαστική έμπειρία και στην ήσυχαστική άσκησι τών ιεραποστόλων τής πρώτης γραμμής, αλλά δέν εἶναι μικρότερη ή ευθύνη όσων ζοῦμε στά μετόπισθεν. Ο σύγχρονος κόσμος περιμένει νά ιδῆ ήσυχαστικούς άνθρώπους, καθαιρομένους, φωτιζομένους, «λάμποντας, άστράπτοντας, ήλλοιωμένους όθνεϊαν άλλοίωσιν εύπρεπεστάτην». Και έπειδή δέν μάς εύρίσκει τέτοιους, άναζητεῖ λύσεις τών πνευματικῶν του άναζητήσεων στις σύγχρονες ύλιστικές και πνευματιστικές πλάνες. Μέ άγάπη, ταπεινώσι και θυσία θέλησε ο Χριστός νά έλθη στις έσχατιές τής δικής μας τραγωδίας, νά αναλάβη τήν ταλαίπωρη φύσι μας, για νά τήν άνεβάση στην δόξα τής θείας μεγαλωσύνης. Μέ αυτά τά χαρακτηριστικά μπορούμε και έμείς νά πραγματώνουμε τό άποστολικό έργο πού μάς άναλογεί: «Τοῦτο φρονείσθω έν ήμϊν, ο και έν Χριστῷ Ίησοῦ».

Ἡ ἡσυχαστική ἄσκησις προσπορίζει τὴν ἀναγκαία πνευματική ὠριμότητα, ὥστε ὁ ἀποστελλόμενος στό ἔργο τῆς Ἱεραποστολῆς ἢ τῆς Ποιμαντικῆς νά μή βλαφθῆ ὁ ἴδιος καί νά μή βλάψῃ τὴν Ἐκκλησία. «Ὁφελείν, μή βλάπτειν», συμβούλευε ὁ ἀρχαῖος Ἱπποκράτης τοὺς ἰατρούς.

Ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἱεραποστόλου καί τοῦ ποιμένου δέν ἐξαντλεῖται μόνο στό νά μή βλάπτῃ, ἀλλά ἐκτείνεται στό νά ὀδηγῆ στήν πνευματική τελειότητα. Ὡς Ἱεραπόστολος εὐαγγελίζεται τὰ «ἔθνη», κατηχεῖ, βαπτίζει, διδάσκει, τελεῖ τὰ θεῖα Μυστήρια, ἀλλά καί ὑπομένει καί περιμένει νά ὠριμάσουν τὰ νεόφυτα τέκνα τῆς Ἐκκλησίας. Καί ὡς ποιμὴν τῶν λογικῶν προβάτων διδάσκει, ἐξομολογεῖ, συμπονᾷ, ἐπαναλαμβάνει τὸν ἀποστολικό λόγο: «Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;» (Β΄ Κορ. 11, 28).

Δέν τολμοῦμε νά ἐπαναλάβουμε τοὺς συγκλονιστικούς λόγους τοῦ ἀποστόλου! Ἄν καὶ ὁ ἱεραπόστολος καὶ ὁ ποιμὴν εἶναι ἄνθρωποι, σάρκα φοροῦντες καὶ ὑποκείμενοι στοὺς περιορισμούς τῆς ψυχοσωματικῆς ἀσθενείας μας, ὅμως τὸ ἀποστολικὸ ἔργο ἀπαιτεῖ φρόνημα ὠριμο. Δέν ἀπαιτεῖ τὴν τελειότητα -οὐδεὶς τέλειος-, ἀλλά ζητεῖ τὴν ταπεινοφροσύνη, τὴν ἀγάπη, τὴν διάκρισι, τὴν θυσία, τὴν καῦσιν τῆς καρδίας ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως. Ἀπαιτεῖ νά ἀναζητοῦμε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, νά προσευχόμεσθε γι' αὐτό. Ἀπαιτεῖ νά μὴ ἐπαναπαυόμεσθε στήν προχειρότητα, στήν ἀμέλεια, στὸν ἐφησυχασμό, ἀλλά νά φέρνουμε στὸν νοῦ μας τὴν προτροπὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον» (Ρωμ. 12, 2).

Ἄν στόχος γιὰ ὅλους τοὺς Χριστιανούς εἶναι νά φθάσουν στήν καθαρότητα τῆς καρδίας, γιὰ τοὺς ἱεραποστόλους καὶ τοὺς ποιμένες εἶναι προϋπόθεσις γιὰ νά ἐπιτελέσουν τὸ ἔργο τους. Ὁδηγητικός εἶναι ὁ λόγος τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «Καθαρθῆναι δεῖ πρῶτον, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι· ἐγγίσει Θεῷ, καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἀγιασθῆναι, καὶ ἀγιάσαι»¹. Ἡ μεταμόρφωσις, ἢ «ἀνακαινώσις τοῦ νοός», δηλαδὴ τὸ νά ἀποκτοῦμε πάλι καὶ πάλι τὴν καθαρότητα τοῦ νοός, εἶναι ὁ ἀγώνας μας.

2. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ βάση τῆς ἱεραποστολῆς.

Ὁ ἱεραπόστολος καὶ ὁ ποιμὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐνεργοῦν ἀληθινὴ ἱεραποστολή, ἐπειδὴ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία

¹ *Ἀπολογητικός β΄*, PG 35, 480.

ἀποστέλλει ποιμένες καί διδασκάλους, γιά νά «συναγάγουν εἰς ἓν» τά διεσκορπισμένα τέκνα τοῦ Θεοῦ, τούς μακράν καί τούς ἐγγύς. Στήν ἀποστολική ἐποχή «μακράν» ἦσαν οἱ ἐθνικοί καί «ἐγγύς» ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι. Σήμερα «μακράν» εἶναι οἱ ἐτερόθρησκοι καί οἱ ἐτεροδόξοι, ὅσοι δηλαδή λόγω ἀγνωσίας τοῦ Χριστοῦ ἢ λόγω κάποιας αἵρέσεως εἶναι ἐκτός Ἐκκλησίας, «ἐγγύς» δέ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ Ὀρθοδόξως βεβαπτισμένοι, οἱ ὁποῖοι γιά ποικίλους λόγους κακίας δέν βρισκόμαστε στήν πνευματική ὠριμότητα τῆς θεώσεως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής².

Τό «ἓν» λοιπόν, στό ὁποῖον συναγόμεθα, εἶναι νά γίνουμε «θείας κοινωνοί φύσεως», μέτοχοι τῆς Χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στόχος τῆς Ἱεραποστολῆς καί τῆς Ποιμαντικῆς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι νά ὀδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι στήν κατά Χάριν θέωσι, ὄχι ἀπλῶς νά αὐξάνεται ὁ ἀριθμός τῶν προσηλύτων στόν οἰονδήποτε Χριστιανισμό. Δέν χρειάζονται διθύραμβοι γιά τά ηὔξημένα ποσοστά τοῦ Χριστιανισμοῦ στόν παγκόσμιο ἄτλαντα τῶν θρησκειῶν. Ἕνας Χριστιανισμός πού δέν εἶναι Ἐκκλησία, πού δέν σώζει οὔτε μέ τό δόγμα του οὔτε μέ τό ἦθος του, ἀφήνει τούς ἀνθρώπους «λειψούς» σάν τό ἀγίνωτο ψωμί. Ἀλλά ἐπίσης δέν ἀρκεῖ νά εἴμαστε κατ' ὄνομα Ὀρθόδοξοι γιά ἐθνικούς ἢ πολιτιστικούς λόγους. Γιά νά σωθοῦμε πρέπει νά ὠριμάζουμε πνευματικά στούς βαθμούς τῆς θεώσεως. Καί ἐπιπλέον ἡ ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά βοηθῇ ἐκείνους πού δέν εἶναι «τῆς αὐλῆς ταύτης», τούς ἐτεροδόξους καί τούς ἐτεροθρήσκους, νά γίνουν «φυτεία τοῦ Πατρός», κατά τόν θεοφόρο Ἰγνάτιο, ὥστε νά βγάζουν σιτάρι γιά τήν οὐράνια ἀποθήκη. Ἡ Ἐκκλησία ζῆ ἀνάμεσα σέ ἐτεροδόξους Χριστιανούς καί ἐτεροθρήσκους ἀνθρώπους γιά νά τούς συγκαλῆ «μετά ὑψηλοῦ κηρύγματος ἐπί κρατῆρα λέγουσα: ὅς ἐστιν ἄφρων ἐκκλινάτω πρός με ... φάγετε τῶν ἐμῶν ἄρτων καί πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα ὑμῖν» (Παροιμ. 9, 1-6). Πάντας «προσκαλεῖται ὁ Νυμφίος τῆς Ἐκκλησίας» στό Δεῖπνο τῆς Βασιλείας Του. Αὐτό εἶναι ἡ Ἱεραποστολή.

Ὁ μακαριστός Γέροντας καί Καθηγούμενος τῆς Μονῆς μας, ὁ π. Γεώργιος Καψάνης, γράφει: «Ἡ ἐπιστροφή τῶν αἰρετικῶν καί τῶν σχισματικῶν ὑπῆρξε κύριον μέλημα τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος ἔβλεπεν εἰς τήν αἵρεσιν τήν ματαίωσιν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου... Ὁ Χρυσόστομος, ὅπως ὅλοι οἱ Πατέρες, ἐδέχετο τήν ὀρθόδοξον καθολικήν ἐκκλησιολογίαν, κατά τήν ὁποίαν μόνον ἐντός τῆς Μιάς, Ἁγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας εἶναι βεβαία καί ἀσφαλής ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων. Μία μόνον

² Ἁγ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, 4, 17.

όδός σωτηρίας υπάρχει διά τους αίρετικούς, ή έπιστροφή είς τήν αλήθειαν πού διατηρεΐ άνόθευτον ή Καθολική Έκκλησία. Ο θρησκευτικός συγκρητισμός δέν παρεπλάνησε τόν Χρυσόστομον νά αλλοιώση τήν από τών Αποστόλων ακολουθουμένην παράδοσιν, κατά τήν όποίαν αί αίρέσεις καί τά σχίσματα δέν συνιστοΐν τήν Έκκλησίαν, του Άληθοϋς Χριστοϋ υπάρχοντος μόνον είς τήν Καθολικήν Έκκλησίαν... Δί' αυτό καί αί προσπάθειά του διά τήν έπιστροφήν τών αίρετικῶν ήσαν συνεχείς καί άοκνοι. Ως Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως επί παραδείγματι έκαμε τό πᾶν διά τήν έπιστροφήν τών έν Κωνσταντινουπόλει καί Μικρᾷ Ασία Γόθων, οί όποίοι άπετέλουν τά τελευταΐα λείψανα του Άρειανισμοϋ... Αί προσπάθειά του αύταί άναδεικνύουν τόν Χρυσόστομον ώς ίεραπόστολον όχι μόνον τής έκκοσμιευμένης χριστιανικής κοινωνίας, αλλά καί ώς ίεραπόστολον τών αίρετικῶν, δίδοντα καί είς ήμᾶς παραδείγματα πρός μίμησιν καί ύπενθυμίζοντα ότι ή Μία, Άγία, Καθολική καί Αποστολική Όρθόδοξος Έκκλησία έχει μεγίστην εύθύνην διά τήν διάδοσιν του φωτός τής όρθοδόξου πίστεως μεταξύ τών συγχρόνων έτεροδόξων, οί όποίοι έμπλακέντες είς τά δίκτυα του θρησκευτικοϋ ούμανισμοϋ -άνθρωποκεντρισμοϋ- δέν δύνανται διά τών ιδίων αύτῶν δυνάμεων νά έξέλθουν του άδιεξόδου, παρά τάς καλάς προθέσεις των»³.

Σήμερα, έπειδή τό ζήτημα τών διαχριστιανικῶν σχέσεων έχει τεθῆ σέ νέα βάση, δημιουργεΐται ένα πρόβλημα. Από τήν πλευρά του Οικουμενισμοϋ προβάλλεται ώς ίεραποστολικό ιδανικό ή συνύπαρξις, ή συμπόρευσις, ή συνεργασία τών «έκκλησιῶν», καθώσ ό «όμολογιακός άνταγωνισμός» παραχωρεΐ τήν θέσι του στην «άλληλοαναγνώρισι» τών Χριστιανῶν ώς «έκκλησιῶν». Στο πλαίσιο αυτό ή Όρθόδοξος Έκκλησία καλεΐται νά μείνη άνεπηρέαστη. Μία άκμαία Όρθόδοξος αύτοσυνειδησία θά κρατήση τήν Ίεραποστολή καί τήν Ποιμαντική μας στην προοπτική τής Όρθοδόξου μαρτυρίας, τής μετάνοίας, τής άσκήσεως, τής θεώσεως. Υπάρχουν προτάσεις τών λεγομένων οικουμενικῶν οργανισμῶν γιά κοινή ίεραποστολική μαρτυρία, έπειδή κάθε «έκκλησία» έχει νά προσφέρη κάτι τό ιδιαίτερο: *«Διαφορετικά σημεΐα έμφασης έμπεριέχονται σήμερα στη ζωή καί τή μαρτυρία διαφορετικῶν εκκλησιῶν: γιά παράδειγμα, ή παράδοση τής αγιότητας στους Μεθοδιστές, τό δόγμα τής δικαίωσης μόνο από τήν πίστη μέσω τής χάριτος στους Λουθηρανούς, ή ζωή έν Αγίω Πνεύματι από τους Πεντηκοστιανούς, τό λειτουργημα του πρωτείου στην ύπηρεσία τής ενότητος στην Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία, ή αξία τής περιεκτικότητας στην άγγλι-*

³ Αρχιμ. Γεωργίου (Καψάνη), Καθηγουμένου Ίερᾶς Μονῆς Όσίου Γρηγορίου, Ό άγιος Ίωάννης ό Χρυσόστομος ώς ίεραπόστολος, στον τόμο *Θέματα Έκκλησιολογίας καί Ποιμαντικής*, έκδ. Ίερᾶς Μονῆς Όσίου Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1999, σελ. 103-105.

κανική κοινωνία, τό δόγμα τῆς θέωσης πού συνδέεται μέ αυτό "τῆς συνεργίας" στους Ὁρθοδόξους, κ.λπ.»⁴. Καί ἐρωτᾶται στήν συνέχεια μέ νόημα: «Κατά πόσο τά διαφορετικά σημεῖα ἔμφρασης εἶναι συγκρουόμενες θέσεις ἢ μιᾶ ἔκφραση θεμιτῆς ποικιλομορφίας;».

Τό πνεῦμα αὐτό ἀποτελεῖ πρόκλησι γιά τήν ἐκκλησιολογική συνείδησι καί τό ἱεραποστολικό φρόνημα τῶν Ὁρθοδόξων. Ἐμεῖς ἐδῶ στήν Ἑλλάδα δέν ἀντιλαμβανόμαστε τήν κρισιμότητα τοῦ θέματος. Ἡ Εὐρώπη ὅμως καί ὁ Νέος Νόσμος κινδυνεύουν. Ἡ Ἱεραποστολή δέν μπορεί νά εἶναι καρπός «σύγκλισης», «συνύπαρξης», «συμβιβασμοῦ». Ἱεραποστολή εἶναι νά δίνουμε τό παράγγελμα τῆς «παγκοσμίου ἐπιστροφῆς στήν Ὁρθοδοξία», ὅπως εἶπε ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, μέ τήν ὠριμη Ὁρθόδοξη ζωή μας (προσωπική καί ἐκκλησιαστική) καί μέ τήν ἀκαινοτόμητη Ὁρθόδοξο Πίστι μας. Ἐκτός τῶν κανονικῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας δέν ἐνεργεῖται ἀληθινή ἱεραποστολή, ἐπειδὴ κηρύττεται «ἕτερον εὐαγγέλιον». «Τίς γάρ κοινωνία φωτί πρός σκότος;» (Β' Κορ. 6, 14).

Ἡ ἐκκλησιαστική βᾶσις τῆς ἱεραποστολῆς ἔχει καί τήν ἐξῆς παράμετρο. Μέ τήν Ἱεραποστολή καταγγέλλεται Χριστός καί μεταδίδεται θεία Ζωή. Διότι, ὅταν ἡ Ἐκκλησία ἀποστέλλει, ἀποστέλλει ὁ ἅγιος Τριαδικός Θεός. Ὑπάρχει μιᾶ ἀλληλουχία στήν ἀποστολή. Ἀποστέλλεται ὁ Χριστός κατά τό ἀνθρώπινον ἀπό τόν Πατέρα⁵. Αὐτός κατόπιν ἀποστέλλει τοὺς δώδεκα Μαθητάς Του, καί στήν συνέχεια ἡ Ἐκκλησία ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀποστέλλει τοὺς ἀποστόλους της⁶. Ἡ ἀλληλουχία στήν ἀποστολή σημαίνει ὅτι ὁ ἀποστέλλων Κύριος καί οἱ ἀποστελλόμενοι ὑπό τῆς Ἐκκλησίας δίνουν τήν ἴδια μαρτυρία, ἡ ὁποία συνίσταται στήν γνῶσι καί μέθεξι τῆς θείας Ζωῆς. Αὐτήν τήν θεία Ζωή φανερώνει ὁ Χριστός δι' Ἐαυτοῦ καί ἐν Ἐαυτῷ («Ἐφανέρωσά σου τό ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις»)⁷,

⁴ *Ἡ φύση καί ὁ σκοπός τῆς Ἐκκλησίας (Κείμενο ἐργασίας τοῦ Τμήματος "Πίστη καί Τάξη" τοῦ Π.Σ.Ε.),* στόν τόμο ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 2005, σελ. 295-296.

⁵ «Καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ» (Ἰω. 20, 21). «Ὡς μὲν γὰρ ἄνθρωπος ἀποστέλλεται, ὡς δὲ Θεὸς ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ» (ἀγ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου*, PG 96, 573).

⁶ Γράφεται στίς Πράξεις: «Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν» (Πράξ. 13, 2-3).

⁷ Ὁ ἅγιος Κύριλλος ἔτσι τό ἐρμηνεύει: «νοηθεῖ δ' ἂν ... οὐ φωνῆς ἄνωθεν καταβήγγυμένης, καί βροντῆς τινὸς δίκην περικτυπούσης τὴν οἰκουμένην, ἀλλὰ θείας δηλονότι φωταγωγίας ἀναλαμπούσης ἐν ἡμῖν» (*Σχόλια στό Κατά Ἰωάννην*).

καί αὐτήν φανερώνει ἡ Ἐκκλησία δι' Ἐαυτῆς καί ἐν Ἐαυτῇ: διότι αὐτή εἶναι «τό πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου» (Ἐφ. 1, 23).

Δέν εἶναι παρονοχίδα νά ὀμιλοῦμε γιά τήν ἐκκλησιολογία τῆς Ἱεραποστολῆς. Ἡ ἔννοια τῆς Ἱεραποστολῆς πρέπει νά εἶναι σαφής, κρυστάλλινη. Δέν μπορεῖ νά συγχέεται ἡ Ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας μέ τίς ἑτερόδοξες ἱεραποστολές. Σέ αὐτές, στήν καλλίτερη περίπτωση, ὑπάρχει ἕνας ἀνθρωποκεντρισμός, καλυμμένος μέ θρησκευτικό καί χριστιανικό μανδύα. Ὑπάρχουν δομές ἐνίοτε ἐκκλησιοφανεῖς (ἐπίσκοποι, ἱερεῖς, μοναχοί, λατρεία, προσευχή, ναοί, θρησκευτική ζωή), ἀλλά τό περιεχόμενο τῆς λατρείας καί τοῦ ἡθους εἶναι στερημένο τῆς Χάριτος τῆς θεώσεως. Ἄλλοτε οἱ ἐκκλησιοφανεῖς δομές λείπουν παντελῶς, καί μαζί μέ τήν ἔλλειψί τους ἀπουσιάζει καί ὅλο τό περιεχόμενο τῆς Χάριτος. Ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Μέγας Βασιλείος, ἔξω ἀπό τὰ κανονικά ὅρια τῆς Ἐκκλησίας κανεῖς δέν μπορεῖ νά μεταδώσῃ τήν Χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ τήν ἔχει χάσει διὰ τοῦ σχίσματος (α' κανών).

Ἡ Ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά προστατευθῇ ἀπό τόν νεωτερισμό μιᾶς «κοινῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας»⁸, κατὰ τήν ὁποῖαν δῆθεν ὅλοι οἱ Χριστιανοί ἀνεξαρτήτως δογματικῶν διαφορῶν ἀνήκουμε στόν ἴδιο «οἶκο τοῦ Θεοῦ», «ὅπου ὅλοι εἶναι ἀνοιχτοί ὁ ἕνας στόν ἄλλον καί ὅπου ὅλοι μποροῦν νά μοιραστοῦν μιᾶ κοινή ζωή, παρά τήν ἐσωτερική πολυμορφία τους»⁹. Ἡ Ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας δέν πρέπει νά ἐπηρεασθῇ ἀπό τό προτεσταντικό παράδειγμα (μοντέλο) «μιᾶς περισσότερο περιεκτικῆς καί ὀλιστικῆς συμπεριφορᾶς τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας»¹⁰. Ἡ Ἱεραποστολή τῆς Ἐκκλησίας δέν πρέπει νά υἱοθετήσῃ τήν ἔννοια τῆς «κένωσης» τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἱεραποστόλων μας, ἔννοια ἡ ὁποία δέν θά σημαίνει ταπεινοφροσύνη, ἀσκητικό φρόνημα, ἀπουσία κοσμικῆς δυνάμεως, πενία, θυσία, αὐταπάρνησι, ἀλλά θά σημαίνει ἀπάρνησι τῆς μοναδικότητος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας¹¹. Μία τέτοια

⁸ Πέτρου Βασιλειάδη, Ἡ ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τήν νεωτερικότητα, περιοδ. *Σύναξη*, τ. 78/2001, σελ. 84-88.

⁹ Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 86.

¹⁰ Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 84-87.

¹¹ Γράφεται σέ ἕνα παλαιότερο κείμενο: «Ἡ Ἐκκλησία παρά τὰ σχίσματα εἶναι μία, ἐνωμένη μέ τόν Χριστό, ὡς σῶμα του. Τό πῶς συμβαίνει αὐτό καί μέ ποιό τρόπο δέ μᾶς τό λέει τό δόγμα. Ἡ δογματική, ὡς ὁ ζωντανός θεολογικός στοχασμός μέσα στήν Ἐκκλησία, καλεῖται νά ἐμβαθύνει στήν ἀλήθεια τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ μέ τήν καρδιά καί τό νοῦ» (Ἡλ. Βουλγαράκη, *Ἱεραποστολή, δρόμοι καί δομές*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1989, σελ. 248). Διαβάζω ἐπίσης: «Ἡ ἱεραποστολή καλεῖται, σύμφωνα μέ τήν "ἐνεστῶσαν ἀνάγκη", νά ἐκφραστεῖ ... ὡς κένωση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τίς διάφορες Ὁμολογίες, οἱ ὁποῖες ἐνώνονται μαζί της μέ τὰ μυστήρια, ἀλλά χωρίζονται ἀπό αὐτή ἀπό τή διδασκαλία» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 249).

κοινή χριστιανική Ίεραποστολή δέν έκφράζει τό λατρευτικό βίωμα τῆς Ἐκκλησίας πού έκφράζεται στήν Θεία Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου: «τούς πεπλανημένους ἐπανάγαγε καί σύναψον τῇ ἀγία σου καθολικῇ καί ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἡ ἔννοια τῆς μοναδικότητος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ γνησίου ἱεραποστολικοῦ φρονήματος.

Πῶς θά μπορούσε νά εἶναι κοινή ἡ Ίεραποστολή τῶν αἰρετικῶν καί τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἔξω ἀκριβῶς ἀπό τήν μάντρα τῆς Ὁρθόδοξου ἱεραποστολικῆς βάσεως πολυπληθεῖς πεντηκοστιανές ομάδες, αὐτοπιλοφορούμενες ὡς ἐκκλησίες, ἐπιδίδονται σέ γλωσσολαλίες, ψευτοθαυματοουργίες καί ἄλλα παρόμοια; Πῶς θά μπορούσε νά ὑπάρξη κοινή μαρτυρία, προτοῦ οἱ ἑτερόδοξες ἱεραποστολές καθαρθοῦν ἀπό αἰρετικά δόγματα καί ἀντιευαγγελικά ἤθη; Εἶναι ἀποκαλυπτικός ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης ἐρμηνεύων τόν ἀποστολικό στίχο: «εἶτε προφάσει εἶτε ἀληθείᾳ, Χριστός καταγγέλλεται» (Φιλιπ. 1, 18), στόν ὁποῖο στίχο κάποιοι βλέπουν ἀναγνώρισι τῆς ἑτερόδοξης ἱεραποστολῆς. Γράφει: «Ἄλλά μερικοί ἀνόητοι, ἀπό τά λόγια ταῦτα τοῦ Παύλου ἐνόμισαν σφαλερῶς ὅτι ὁ Παῦλος δίδει ἀδειαν εἰς τούς αἰρετικούς νά κηρύττουν τās αἰρέσεις των»¹². Ἀποστομώνει ἔτσι ὅσους οἰκουμενιστάς νομίζουν ὅτι ὅλες οἱ χριστιανικές παραφυάδες εἶναι ὁδοί καί κήρυκες σωτηρίας.

Βλέπουμε τόν μεγάλο καί θεοφιλή ἀγῶνα τῶν ἱεραποστόλων μας πού ἐκτείνεται μέχρι τίς ἐσχαιές τοῦ κόσμου. Στό χάος τῶν θρησκευτῶν καί τῶν χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν κάνουν παροῦσα τήν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία μας, τήν *μοναδική* Μία Ἁγία Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία, ἀγιαστική, ἀγιοποιό. Διαβάζουμε τίς ἐπιστολές τοῦ μακαριστοῦ παπα-Κοσμᾶ τοῦ Γρηγοριάτου, ἱεραποστόλου τοῦ Ζαῖρ, καί μάς θυμίζουν πρωτοχριστιανικές ἀποστολικές ἐμπειρίες. Εἶναι σάν νά διαβάζουμε τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. *Οἱ Ὁρθόδοξες Ίεραποστολές μας εἶναι τό «ἅλας τῆς γῆς». Εἶναι ἕνα διαρκές προσκλητήριο «πρός πάντα ἄνθρωπον καλῆς θελήσεως», γιά νά εὕρη τήν ὁδό τῆς θεώσεως, τήν μοναδική ὁδό, τήν Ἐκκλησία.*

Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ίεραποστολή στό ποιμαντικό ἐπίπεδο, οἱ Ὁρθόδοξες ἐνορίες ἀνά τόν κόσμο, πού βρίσκονται ἀνάμεσα σέ πολυπληθέστερες συμπαγεῖς ἑτερόδοξες χριστιανικές κοινότητες, ἔχουν μία διαρκῆ διπλή πρόκλησι: Πρῶτον, νά ἀντισταθοῦν στήν ἐκκοσμικεῦσι πού παραδέρνει τόν κόσμο καί, δεύτερον, νά προφυλαχθοῦν ἀπό ἀλλοιώσεις στό ἐκκλησιολογικό τους φρόνημα.

¹² *Ἐρμηνεία εἰς τās ΙΔ' Ἐπιστολάς...*, ἔκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, τόμ. Β' 1990, σελ. 532.

Στελέχη τῆς ἐνοριακῆς δράσεως σέ τέτοιες Ὀρθόδοξες νησίδες μαρτυροῦν πόσο δύσκολο εἶναι νά ἀποφύγουν οἱ Ὀρθόδοξοι τήν ἐκκοσμίκευσι. Ἡ πίεσις τοῦ ἑτεροδόξου περιβάλλοντος εἶναι ἀφόρητη. Ἕνας πολύ καλός ἱερεὺς στήν Ἀμερική, μέ πλούσια ἐνοριακή δρᾶσι, μοῦ εἶπε: «Ἀγωνιοῦμε γιά τὰ παιδιά μας. Στό κατηχητικό τῆς ἐνορίας διδάσκουμε ὅ,τι πιστεύει ἡ Ἐκκλησία. Μόλις πᾶνε στά ἀνώτερα σχολεῖα παίρνουν ἄλλα ἐρεθίσματα, ἀποκτοῦν ἄλλες ἰδέες, ἀμφισβητοῦν, χάνονται». Ὁ κίνδυνος παραμονεύει καί γιά τόν κληρικό. Ἐρχεται στιγμή πού ὁ Ὀρθόδοξος παπᾶς νοιώθει πώς δέν μπορεῖ νά ξεχωρίζη ἀπό τόν ἑτερόδοξο κληρικό, ἂν ὄχι στήν πίστι ὅμως ὅπωςδήποτε στήν ποιμαντική, καί ἐνίστε στό ἦθος. «Δέν εἶχαμε τέτοιες συνήθειες στήν πατρίδα», ἔλεγε μέ ἀγωνία μία πρεσβυτέρα ἐκεῖ στόν Νέο Κόσμο.

Ἐπάρχουν προτάσεις τῶν οἰκουμενικῶν ὀργανισμῶν γιά συνεργασία καί σύμπραξι σέ κοινωνικά θέματα. Μία ἀπό αὐτές εἶναι ἡ *Οἰκουμενική Χάρτα* τοῦ 2000. Δέν εἶναι δεσμευτικό ἐκκλησιαστικό κείμενο. Εἶναι περισσότερο «πολιτικό» κείμενο. Ἄλλωστε καί κάποιες κατά τόπους Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες ἐξέφρασαν τίς ἐπιφυλάξεις τους. Δείχνει ὅμως τήν νοοτροπία, τό φρόνημα. Διαβάζω: «Δεσμευόμεθα... ὅπως ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐργαζώμεθα πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ὁρατῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ μιᾷ πίστει τῇ ἐκφραζομένη ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἀναγνωρίσει τοῦ βαπτίσματος καί ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ κοινωνίᾳ, ὡς καί ἐν τῇ κοινῇ μαρτυρίᾳ καί διακονίᾳ» (παράγρ. Ι1).

Αὐτό εἶναι ἓνα σοβαρό ζήτημα. Ὁ ἀπόηχος τῆς ἐκκοσμικευμένης ποιμαντικῆς ἔχει φθάσει καί στήν δική μας γειτονιά. Ὅμως ἡ ποιμαντική δέν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τό δόγμα. Ἡ «λειτουργία μετά τήν Λειτουργία» δέν εἶναι κοινός τόπος γιά τοὺς Ὀρθοδόξους καί τοὺς ἑτεροδόξους Χριστιανοὺς, δεδομένου ὅτι δέν τελοῦμε τήν ἴδια Θεία Λειτουργία. Ὁ μακαριστός Γέροντας π. Γεώργιος Καψάνης ὀρίζει ὡς ἐξῆς τόν στόχο τῆς Ὀρθοδόξου Ποιμαντικῆς: «Τό ὀρθόδοξον ποιμαντικόν ἔργον κατευθύνει τοὺς πιστοὺς εἰς καθολικὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καί πᾶν ὅ,τι ἀπαρτίζει καί ἀποκαλύπτει τὴν Ἐκκλησίαν... ὡς σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ καί ὁρατὴν ἅμα καί ἀόρατον κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»¹³.

Αὐτὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ πού διαφοροποιεῖ τὴν Ἱεραποστολή καί τὴν Ποιμαντικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ ἑτερόδοξα ἱεραποστολικά καί ποιμαντικά σχήματα. Μὲ βάσι αὐτὴν τὴν ἀρχὴ ἡ Ἐκκλησία δίνει τὴν μαρτυρία της, «ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ» καί σωθῇ.

¹³ Ἡ Ποιμαντικὴ Διακονία κατὰ τοὺς Ἱερούς Κανόνας, ἔκδ. Ἄθως, Πειραιεύς 1976, σελ. 47.